

DZIEJE BUŁGARII XIX I XX W. NA ŁAMACH CZASOPISM HISTORYCZNYCH

Zainteresowania historyków zajmujących się dziejami Bułgarii kładą się w ostatnich latach przede wszystkim na zagadnienia walki narodowowyzwoleńczej, dziejów ruchu rewolucyjnego oraz budowy społeczeństwa socjalistycznego¹. Znacznie mniej uwagi poświęca się problemom gospodarczym i społecznym oraz polityce rządów burżuazyjnych.

Pierwsza grupa zagadnień, które stanowią przedmiot systematycznych badań, to dzieje walk narodu bułgarskiego, które doprowadziły do utworzenia samodzielnego państwa w 1878 r. Wiążą się one ściśle z procesami kształtowania się stosunków kapitalistycznych i formowania narodu bułgarskiego, jak również z węzłowymi problemami polityki europejskiej.

Zaczątki procesu kształtowania się narodu bułgarskiego dostrzegane są już w XVIII w. (początki jednolitego języka bułgarskiego, pierwsze manufaktury, rozwój kapitału lichwiarskiego oraz handlu)². Dopiero jednak XIX w., a zwłaszcza jego druga połowa, przyniosły rozwój stosunków kapitalistycznych. Zdaniem K. D. Kosewa³, zasadniczą przeszkodę w kształtowaniu się kapitalizmu stanowiło utrzymywanie na ziemi bułgarskiej panowania imperium tureckiego o feudalnym charakterze. Jednym z aspektów tego panowania — szczególnie zresztą ważnym, a mianowicie tureckim ustawodawstwem agrarnym, zajęła się F. G. Miłkowa⁴.

Charakterystycznym rysem rozpraw poświęconych walce narodowej Bułgarów oraz problemom związanym z utworzeniem państwa bułgarskiego jest analiza tych kwestii w ścisłym powiązaniu z problemami międzynarodowymi. Przedmiotem badań są związki rewolucjonistów i polityków bułgarskich z działaczami innych krajów (zwłaszcza państw bałkańskich i Rosji)⁵, jak też znaczenie kwestii bułgar-

¹ Przegląd niniejszy obejmuje artykuły ogłoszone od początku 1962 r. do wiosny 1966 r. Nie jest on pełny, a w szczególności nie obejmuje wszystkich publikacji bułgarskich, których nie udało się uzyskać w Warszawie.

² V. Paskaleva, *Za nacalnija etap v obrazuvaneto na balgarska nacija*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 6.

³ K. D. Kosev, *Precki za razvitie na kapitalisticeski otnošenija v balgarskoto gradsko-stopanstvo prez 60te i 70te godini na XIX v.*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 5. Por. także N. Todorov, *Socialno-ikonomičeski oblik na Provadija prez 60te i 70te godini na XIX v.*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 2. Przenikaniem kapitalizmu na wieś zajmuje się Ch. Christov, *Prilagane na kapitalističeski način na proizvodstvo v balgarskoto selско stopanstvo prez 60te i 70te godini na XIX v.*, „Istoričeski pregled” 1964, nr 1.

⁴ F. G. Milkova, *Razvitie i karakter na osmanskoto pozemleno zakonodatelstvo ot 1839 do 1878 g.*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 4.

⁵ S. Maslev, *Gráckoto vástanie prez 1821—1829 g. i balgarskijat narod*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 4; I. Undziev, *Za načaloto na revoliucionno-organizacionnata dejnost na Vasil Levski*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 1. B. D. Konoboev, *Nacionalno osvoboditelnoe dvizenie v Bolgarii v 1853—1854 gg.*

skiej w polityce międzynarodowej drugiej połowy XIX w.⁶ Obok prac w języku bułgarskim na tematy powyższe ukazało się także szereg artykułów w języku rosyjskim, co wiąże się z wybitną rolą, jaką państwo rosyjskie odegrało w wyzwoleniu Bułgarii spod ucisku tureckiego, jak też i ze ścisłymi stosunkami między kołami postępowymi Bułgarii i Rosji.

Powstanie księstwa bułgarskiego w 1878 r. nie zakończyło epoki walk narodowowyzwoleńczych. Przedmiotem badań historyków bułgarskich i radzieckich pozostają problemy walki o zjednoczenie całości ziem bułgarskich, związane z tym kwestie polityki europejskiej i stosunków wewnętrznych⁷.

Od powstania państwa bułgarskiego na plan pierwszy w życiu narodu zaczęły jednakże wysuwać się coraz bardziej inne problemy, a przede wszystkim wewnętrzne konflikty klasowe i polityczne. Koniec XIX w. przyniósł początki ruchu socjalistycznego w Bułgarii. Wiąza się one ściśle z początkami ruchu socjalistycznego w Rosji, gdyż już w końcu 1883 r. wybitny działacz bułgarski D. Błagojew (późniejszy organizator pierwszej marksistowskiej partii w Bułgarii) utworzył grupę marksistowską na Uniwersytecie Petersburskim⁸. Szczególne zainteresowanie w ostatnich latach wzbudził rozłam dokonany w 1903 r. w bułgarskiej partii socjaldemokratycznej i powstanie Bułgarskiej Robotniczej Partii Socjaldemokratycznej (BRSDP „tęsnych socjalistów”). N. Samokowilew podjął próbę przedstawienia sytuacji w okręgowych organizacjach partyjnych w okresie rozłamu⁹. W sześćdziesiątą rocznicę tych wydarzeń oraz w czterdziątą rocznicę powstania

„Učene zapiski Instituta Slavjanovedenija”, 1965, t. XXIX. Ostatni z tych artykułów zasługuje na uwagę zwłaszcza dlatego, że autor ukazuje działalność narodowowyzwoleńczą organizacji bułgarskich na tle przemian społecznych dokonujących się w XIX w.

⁶ V. N. Kondračeva, *Sgovor Avstrii i Turcii s celju podavlenija nacionalno-osvoboditel'nogo dvizenija na Balkanach v 60-e gody XIX v. (po konsul'skim donesenijam)*, „Kratkie soobščeniija Instituta Slavjanovedenija”, 1963, nr 36; S. A. Nikitin, *Vostocnyj krizis 70-ch godov XIX v. v novejszej literature*, „Kratkie soobščeniija Instituta Slavjanovedenija”, 1964, nr 40; I. V. Koz'menk'o, *Bolgarskij vopros v meždunarodnyh odnosenijach 1876—1878 gg.*, „Kratkie soobščeniija Instituta Slavjanovedenija”, 1964, nr 40; S. Damjanov, *Otnosenienija na frenskata diplomacija i obstestvenost kám aprilskoto vástanie prez 1876 g.*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 2; I. D'osegi, *Bálgarskijat vápros v avstro-ungarskata vánsna politika sled sanstefanskija mir (1878—1879 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 1; A. A. Ulunjan, *Pomosč bolgarskogo naroda russkoj armii v russko-tureckoj vojne 1877—1878 gg.*, „Kratkie soobščeniija Instituta Slavjanovedenija”, 1964, nr 40; V. M. Čovrolina, *Ob odnosenii russkogo obsčestva k vojne i osvobođeniju Bolgarii ot tureckogo iga (dokumental'nye materialy Central'nogo gosudarstvennogo archiva Oktjabr'skoj Revolucii)*, „Kratkie soobščeniija Instituta Slavjanovedenija”, 1964, nr 40.

⁷ G. D. Todorov, *Kám diplomatičeskata istorija na sáedinenieto na Balgarija prez 1885*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 6; S. Damjanov, *Frenskata diplomacija i sáedinenieto prez 1885 g.*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 6. D. Kosev, *Sestdeset godini ot ilinde skoto i preobraženското vástanie v 1903 g.*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 5; M. Veleva, *Vloševane položenieto na narodnite masi po vreme na balkanskata vojna*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 4; V. Zebokricki, I. Kulinič, *Iz istorijata rusko-bálgarskite odnosienija po vreme na párvata balkanska vojna (1912—1913 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 3.

⁸ P. Georgiev, *Istoričeski predpostavki za sázdavane na marksistkata rabotničeska partija v Bálgarija*, „Izvestija na Instituta po Istoriija na BKP” (dalej cytujemy „Izvestija...”), 1963, nr 10. Jest to referat wygłoszony na sesji naukowej w siedemdziesięciolecie kongresu na Buzludży, gdzie powstała Bułgarska Partia Socjaldemokratyczna. Autor zwraca uwagę, że rola D. Błagojewa w Rosji była przemierzana przez Historię WKP(b), *krótki kurs*. Por. też K. Vasilev, *Revolucionnijat romantizám na párvite bálgarski marksisti*, „Izvestija...”, 1963, nr 10.

⁹ N. Samokovilev, *Razceplenieto prez 1903 g.*, „Izvestija...”, 1964, nr 12.

wrześniowego 1923 r. zorganizowano specjalną sesję naukową¹⁰. Uwagę historyków przyciągają także stosunki między socjalistami Bułgarii oraz innych krajów¹¹.

Bez porównania mniejsze zainteresowanie wzbudzają natomiast inne problemy wewnętrznego życia Bułgarii. Początkom ruchu spółdzielczego na wsi poświęcił artykuł K. Kożucharow¹², ujmując ten temat z punktu widzenia walki o polityczne i ekonomiczne wyzwolenie mas pracujących. Stosunkami wewnątrz obcoz klas posiadających zajął się jedynie I. Dimitrow¹³. Jego artykuł wyróżnia się ciekawą i rzeczową argumentacją, bogatą bazą źródłową oraz widoczną erudycją autora.

Przeważną część prac obejmujących problemy okresu między dwiema wojnami światowymi poświęcona jest również dziejom ruchu rewolucyjnego, a ściślej — dziejom Bułgarskiej Partii Komunistycznej. W latach bezpośrednio po pierwszej wojnie światowej uwagę badaczy przyciągnęły kwestie pracy ideologicznej partii¹⁴ oraz kierowanych przez komunistów organizacji gminnych (komun). Zwłaszcza ten ostatni temat wart jest uwagi, nie tylko ze względu na stosunkowo dużą liczbę gmin, w których komuniści uzyskali większość (w grudniu 1919 r. było ogółem 87 komun, w tym 22 miejskie), lecz i z powodu szczególnych zadań, jakie rozwiązywać musieli komuniści we władzach gmin, stanowiących część składowa państwa burżuazyjnego. Wybranymi problemami polityki komun zajął się S. Baczwarow¹⁵, inne artykuły omawiają działalność poszczególnych komun¹⁶. Kilka artykułów poświęcono także innym problemom działalności komunistów w okresie powojennym oraz stosunkowi społeczeństwa bułgarskiego do zagranicznych wydarzeń rewolucyjnych¹⁷.

¹⁰ Materiały tej sesji opublikowano w „Izvestija...”, 1964, nr 11. Zagadnieniom związanym z rozłamem poświęcone są rozprawy: P. Georgiev, *Borbata za sádzavane na revoljucionna marksistka partija v Bálgarija*; J. N. Jotov, *Borbata na tesnite socialisty protiv anarcholiberalite i progresivite*; A. G. Avramov, *Organizacionni principi na BRSDP (t. s.)*; K. Jotov, *Učastieto na tesnite socialisty v borbata za sádzavane na Komunističeskija Internacinal*. Por. także J. N. Jotov, *Vázgledite na tesnite socialisty na njakoi váprosy na socialnata revoljucija*, „Izvestija...”, 1965, nr 13; *Novi dokumenty za razceplenieto na BRSDP prez 1903 g.*, „Izvestija...”, 1965, nr 13.

¹¹ M. Isusov, *Vrázki meždu rabotničeskoto dvizenie v Bálgarija i Sárbijska v nacaloto na XX v.*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 3; K. Šarova, *Sátrudničestvo meždu sárbskite i bálgarskite socialisti prez 90te godini na XIX vek.*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 1; I. A. Chrenov, *Pervaja russkaja revoljucija 1905—07 gg. i zarubežnye slavjanskije narody*, „Kratkie soobščenijsa Instituta Slavjanovedenija”, 1963, nr 39.

¹² K. Kożucharov, *Selskoto kooperativno dvizenie v Bálgarija v načalnijamu period (1890—1912 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 2.

¹³ I. Dimitrov, *Krachát na režima na pálnomostijata i razceplenieto na liberalnata partija (1883—1884 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 2.

¹⁴ S. Dimitrova, *Borbata na BKP protiv širokosocialističeskata revizija na marksistkoto učenie za diktatura na proletariata (1917—1921 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 6; P. Anev, *Ideologičeskata dejnost na plovdivskata okražna partijna organizacija v godinite sled párvata svetovna vojna (1919—1922 g.)*, „Izvestija...”, 1962, nr 9; S. Arabadžiev, *Borbata na BKP protiv dogmatizma i sektantstvoto na „levite” komunisti prez perioda 1919—1922 g.*, „Izvestija...”, 1964, nr 11.

¹⁵ S. Báčvarov, *Stopanskata politika na komunitite v Bálgarija (1919—1923 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 4.

¹⁶ I. P. Ignatov, S. Enčev, *Iz dejnostta na párvata plevenska komuna (1919—1920 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 4; S. Pobornikova, *Sádzavane na Slivenskata komuna i načalo na nejnata dejnost*, „Izvestija...”, 1962, nr 9; S. Pobornikova, *Slivenskata komuna prez 1915—1923 godina*, „Izvestija...”, 1964, nr 12.

¹⁷ T. Koleva, *Kooperacija „Osvoboždenie” (1919—1924 g.)*, „Izvestija...”,

Ważnym etapem w dziejach Bułgarii było powstanie wrześnie 1923 r. Stało się ono jednym z tematów wspomnianej już sesji naukowej¹⁸.

Okres po upadku powstania, a zarazem pierwsze lata rządów A. Cankowa, doczekał się nielicznych tylko opracowań. Jedynie w dwóch artykułach podjęte zostały centralne problemy ruchu robotniczego. Pierwszy z nich to obszernie omówienie zagadnień związanych z uchwałami wiedeńskiego plenum KC KPB w 1926 r., na tle sytuacji w Bułgarii oraz zjawisk występujących w partii¹⁹, drugi zaś porusza niektóre problemy periodyzacji dziejów ruchu robotniczego w związku z rozwojem koniunktury gospodarczej²⁰. Także na wspomnianej sesji naukowej jeden z referatów omawiał wybrane zagadnienia działalności partii po klęsce powstania wrześnie 1923 r.²¹. Pozostałe publikacje omawiają kwestie o charakterze bardziej przyczynkowym²².

W zestawieniu z niewielką liczbą publikacji poświęconych okresowi 1924—1929 uderza długa lista artykułów, dotyczących dziejów ruchu rewolucyjnego w latach trzydziestych. Centralnym zagadnieniem pozostaje front ludowy. Przede wszystkim wymienić należy artykuły, których autorzy podejmują temat ukształtowania się i rozwoju koncepcji frontu ludowego w ruchu komunistycznym. Rzecz zrozumiała, że analiza procesów zachodzących w Bułgarskiej Partii Komunistycznej jest ściśle związana z przedstawieniem tychże problemów w skali międzynarodowej, zwłaszcza w związku z VII Kongresem Międzynarodówki Komunistycznej²³. Z kolei szeregi autorów podjął badania nad poszczególnymi elementami działalności komunistów bułgarskich. Przedstawiona została działalność partii na wsi oraz jej stosunek do Bułgarskiego Ludowego Związku Rolnego²⁴, rozwój ruchu rewolucyjnej pomocy, (który w Bułgarii obejmował nie tylko pomoc dla uwięzionych rewolucjo-

1965, nr 13; P. Panajotov, *Ošte za revoljucionnata dejnost na Bálgari komunisti v Moskva prez 1918 i nacaloto na 1919 g.*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 6; S. Velikov, *Bálgarskata obstestvennost i nacionalno-osvoboditelna borba na turskija narod (1919—1923 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 4.

¹⁸ „Izvestija...”, 1964, nr 11, referaty: S. Petrov, *Septemvrijskoto vástanie — prelomen moment v bolševizacijata na Bálgarskata komunističeska partija*; D. Kosev, *Otraženieto na septemvrijskoto vástanie 1923 g. v drugite strani i negovoto meždunarodno značenie*.

¹⁹ B. Grigorov, *Vienskiijat plenum na Centralnija komitet na Bálgarskata komunističeska partija (t. s. 1226 godina)*; „Izvestija...”, 1962, nr 9.

²⁰ V. A. Vasilev, *Stopsanskata koniunktura v Bálgarija prez 1925—1929 g. i edna netocnost v periodiziraneto na revoljucionното rabotničeski dvizenie*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 4.

²¹ J. Mitev, *Kám váprosa za teorijata i praktikata na BKP pri izgraždanietona edinen antifasistki front sled poraženieto na septemvrijskoto vástanie (1923—1924 g.)*, „Izvestija...”, 1964, nr 11.

²² D. A. Daskalov, *Iz revoljucionnite borbi v Slivensko v kraja na 1924 i nacaloto na 1925 g.*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 5; P. Radenkova, *Iz dejnostta na Georgi Dimitrov sled septemvrijskoto vástanie (oktomvri 1923 — april 1925 g.)*, „Izvestija...”, 1964, nr 12; M. Červendineva, *Masovite borbi i obšata stacka na Slivenskite tekstilci prez 1929 godina*, „Izvestija...”, 1964, nr 12.

²³ T. Angelova, *Roljata na Kominternata i na Zagranicното biuro na BKP za izgraždaneto ne edinen antifasistki naroden front v Bálgarija do sedmi Kongres na Komunističeski internacional (1934—1935 g.)*, „Izvestija...”, 1964, nr 12; K. Bajčinski, *Razvitie na strategijata i taktikata na svetovното komunističesko dvizenie i VII Kongres na Komunističeski internacional*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 4; G. Radev, *Borbata na Bálgarskata komunističeska partija za naroden front po vreme na obstinskite izbori prez mart 1937 g.*, „Izvestija...”, 1964, nr 12.

²⁴ D. Tišev, *Rabotata na BKP sred seljanite prez 1935—1940 godina*, „Izvestija...”, 1962, nr 9; D. V. Petrova, *Bálgarskiijat zemedelski naroden sájuz i narodniyat front (1935—1939 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 1.

nistów, lecz także i różne formy pomocy socjalnej)²⁵, problemy ruchu strajkowego²⁶, działalność robotniczej organizacji wolnomyślicieli²⁷, próby zjednoczenia ruchu młodzieżowego²⁸, a także walka z poglądami sekciarskimi w partii²⁹. Jeden z historyków zajął się także walką mas pracujących Bułgarii o uwolnienie G. Dimitrowa z więzienia hitlerowskiego³⁰.

W latach trzydziestych na porządku dnia stanęły również ważne problemy międzynarodowe. Stosunkiem bułgarskich komunistów do wojny domowej w Hiszpanii systematycznie zajmuje się D. Sirkow³¹ (jak można się domyślać, pracuje on nad problemem źródeł drugiej wojny światowej oraz jej początkowym okresem), inni autorzy omawiają wybrane problemy stosunku społeczeństwa bułgarskiego do ZSRR³².

W porównaniu z tak bogatą literaturą poświęconą dziejom ruchu robotniczego w Bułgarii, inne dziedziny historii tego kraju w okresie międzywojennym reprezentowane są w najnowszej historiografii nader skromnie. I. Uzunow zajął się niektórymi aspektami międzynarodowymi przewrotu A. Cankowa z r. 1923, stawiając tezę, że dokonanie przewrotu zostało ułatwione dzięki stanowisku zajętemu przez Anglię i Włochy³³. A. Leonidow omawia kwestię reparacji i ich wpływ na gospodarkę Bułgarii³⁴. I. N. Czempałow analizuje wpływy kapitałów niemieckich w Bułgarii w przeddzień wybuchu drugiej wojny światowej oraz przedstawia inne formy gospodarczego wpływu Niemiec³⁵. Wreszcie angielski historyk F. G. Stambrook porusza kwestię udziału Bułgarii w projektowanej przez Anglię unii celnej państw naddunajskich³⁶.

²⁵ T. Angelova, *Reorganizirano na pomostnogo dvizenie v Bǎlgarija i borbata mu protiv fasizma (1934—1939 g.)*, „Izvestija...”, 1965, nr 14; D. Mičev, *Rabotničesko-selskata solidarnost (Rabsels) 1932—1935 g.*, „Izvestija...”, 1965, nr 14.

²⁶ R. P. Grišina, *Staečnaja bor'ba bolgarskogo proletariata v pervye gody mirovogo ekonomiceskogo krizisa*, „Učenyje zapiski Instituta Slavjanovedenija”, 1962, t. XXV.

²⁷ J. Nikolov, *Sǎjuzát na proletarskite svobodomislesti (14 X 1931 — 19 V 1934 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 5.

²⁸ T. Angelova, *Opit za izgraždane na edinen sǎjuz na narodnata mladež v Bǎlgarija prez 1935—1938 g.*, „Izvestija...”, 1963, nr 10.

²⁹ V. Chadžinikolov, *Za svoeobrazieto i nacina na razgromjavane na ljavoto sektantstvo v nasata partija*, „Izvestija...”, 1964, nr 11.

³⁰ N. T. Nedev, *Bor'ba bolgarskich trudjaščichsja za osvobodzenie Georgija Dimitrova iz gitlerovskoj tjur'my (k 80letiju so dnjaroždenija G. Dimitrova)*, „Novaja i novejsaja istorija”, 1962, nr 3.

³¹ D. Sirkov, *Bǎlgarskata komunističeska partija i graždanskaja vojna v Ispanija (1936—1939 g.)*, „Izvestija...”, 1962, nr 9; tenże, *Za učastieto na bǎlgarski antifašisti v nacionalnorevoljucionnata vojna na ispanski narod*, „Izvestija...”, 1963, nr 10, tenże, *Radio „Demokratična Bǎlgarija” (dekemvri 1938 g. — mart 1939 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 1.

³² V. Chadžinikolov, *Iz istorijata na Sǎjuza na prijatelite na SSSR*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 6; V. I. Zlydnev, *Iz istorii ustanovlenija sovet-sko-bolgarskich kul'turnych svjazej (konec 20-ych — načalo 30-ych godov)*, „Sovetskoe slavjanovedenie”, 1965, nr 1.

³³ I. Uzunov, *Njakoï protivorecija v Meždusǎjuzničeskata voennokontrolna komisija i devotojunskiyat prevrat prez 1923 g.*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 2.

³⁴ A. Leonidov, *Reparacionnata politika na vtoroto sgovoristko pravitelstvo i grabitelskite domogvanija na meždunarodnija imperializám (1926—1931 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 2.

³⁵ I. N. Czempałow, *Usilenie pozicij germanskogo kapitala v Bolgarii v 30e gody XX v.*, „Sovetskoe slavjanovedenie”, 1966, nr 1.

³⁶ F. G. Stambrook, *A British Proposal for the Danubian States: the Custom Union Project of 1932*, „The Slavonic and East European Review”, 1963, z. 98.

W latach drugiej wojny światowej Bułgaria znalazła się w szczególnej sytuacji. Formalnie rząd zadeklarował początkowo neutralność, w rzeczywistości jednak sympatyzował z Niemcami hitlerowskimi; w marcu 1941 r. Bułgaria przyłączyła się oficjalnie do państw osi i do kraju wkroczyły wojska niemieckie. Sympatie do ZSRR wśród społeczeństwa bułgarskiego były jednak powszechne, toteż rząd nie przyłączył się do wojny przeciw ZSRR i utrzymywał z nim nadal stosunki dyplomatyczne. Dopiero w początkach września 1944 r., wobec jawnego nieprzestrzegania neutralności przez rząd bułgarski, ZSRR wypowiedział Bułgarii wojnę. W ciągu kilku dni dotychczasowy rząd został obalony i kraj wyzwolił się z zależności od faszyzmu.

Podobnie jak i w innych krajach socjalistycznych, historycy bułgarscy w ostatnim czasie zwrócili szczególną uwagę na pierwszy okres wojny przed napadem Niemiec na ZSRR. Bułgaria znajdowała się wówczas z jednej strony pod wpływami ekonomicznymi i politycznymi Niemiec hitlerowskich, z drugiej zaś Anglia i Francja wywierały nacisk dyplomatyczny i ekonomiczny by pozyskać sobie nowego sojusznika na Bałkanach lub co najmniej zapewnić sobie neutralność państwa bułgarskiego. W tej sytuacji Bułgarska Partia Robotnicza (pod tą nazwą działała wówczas partia komunistyczna) prowadziła walkę o zachowanie neutralności, przeciwko wciągnięciu kraju do wojny, o zawarcie sojuszu z ZSRR. Wewnątrz frontu ludowego wystąpiły rozbieżności. Niektórzy dotychczasowi sojusznicy komunistów postulowali zbliżenie się do Anglii i Francji. Problemom walki komunistów o zachowanie neutralności i zbliżenie z ZSRR poświęcono wiele artykułów³⁷. Na szczególną uwagę zasługuje niedawno opublikowana obszerna monografia D. Sirkowa³⁸, który podjął kluczowe zagadnienia początkowej fazy wojny i na podstawie bogatego materiału faktycznego przedstawił poglądy, różniące się pod wielu względami od dawniejszych stanowisk.

Sirkow przede wszystkim analizuje charakter wojny, wyodrębniając tendencje imperialistyczne i wyzwolencze i wskazując, jak dokonywało się przejście od wojny, w której dominowały tendencje imperialistyczne, do wojny o charakterze wyzwolenczym. Warto podkreślić, że komuniści bułgarscy już w pierwszych dniach działań wojennych dostrzegali istnienie tendencji wyzwolenczych, formułując samodzielną, marksistowską ocenę wydarzeń. Czytelnika polskiego zainteresować może fakt, że w ocenie tej mieściło się zwłaszcza uznanie sprawiedliwego charakteru wojny ze strony Polski. Autor podkreśla problemy, które wynikały dla działalności partii z faktu, że w tym czasie między ZSRR a Niemcami istniał pakt o nieagresji. Ograniczało to w znacznej mierze swobodę działania komunistów buł-

³⁷ P. Arsov, *Borbata na BKP za obštobalkansko sátrudnicestvo, protiv vávlicaneto na Balkanite váb vtorata svetovna vojna 1934—1940 g.*, „Godišnik na katedrite po marksizám-leninizám pri VUZ”, 1962, nr 3; P. Laskova, *Roljata na BRP za splotjavane na demokracicnite sili v borbata protiv antinarodnata dejnost i vojnoľjubivata politika na búlgarskoto fašistko pravitelstvo v nacalnija etap na vtorata svetovna vojna (septemvri 1939 g. — fevruari 1941 g.)*, „Godišnik na Sofijskija universitet, ideologični katedri”, 1964, t. LVII; L. B. Valev, *Ekonomiceskoe položenie i klassovaja bor'ba v Bolgarii s nacala vtoroj mirovoj vojny do vključenija strany v fasistskij blok*, „Učenyje zapiski Instituta Slavjanovedenija”, 1962, t. XXIV; L. B. Valev, *Bolgarija i gitlerovskaja agresija na Balkanach v 1941 godu*, „Učenyje zapiski Instituta Slavjanovedenija”, 1963, t. XXVI.

³⁸ D. Sirkov, *Búlgarskata rabotniceska partija v zaštitna na nacionalnata nezavisimost na Búlgarija (1 septemvri 1939 — 1 mart 1941 g.)*, „Izvestija...”, 1965, nr 14.

garskich, którzy musieli się liczyć z międzynarodowym oddźwiękiem swego stanowiska.

Rozprawa D. Sirkowa przyniosła wiele nowych materiałów dotyczących pierwszego okresu wojny, stosunków między III Międzynarodówką a partią bułgarską, a umiejętnie zastosowana marksistowska analiza faktów i wydarzeń pozwoliła mu na sformułowanie szeregu interesujących wniosków, które zasługują na uwagę specjalistów i rozwinięcie szerszej dyskusji.

Przystąpienie Bułgarii do osi oraz wkroczenie wojsk niemieckich zmieniły w zasadniczy sposób sytuację polityczną kraju. Bułgaria stała się sojusznikiem Niemiec hitlerowskich — choć sojusz ten miał nader specyficzny charakter i zakładał podporządkowanie silniejszemu partnerowi. Toteż historycy bułgarscy określają sytuację, jaka zapanowała po 1 III 1941 r., jako okupację hitlerowską. Uzasadnieniem trafności takiego ujęcia zajął się E. G. Kamienow³⁹. Autor m. in. polemizuje z tezą badaczy zachodnioniemieckich, że Bułgaria była równoprawnym sojusznikiem Niemiec. Nie ulega wątpliwości, że o równouprawnieniu takim nie było mowy i w tym zakresie z argumentami E. G. Kamienowa należy się zgodzić. Jednakże skrajnie przeciwstawna teza o istnieniu okupacji nie wydaje się w pełni przekonywająca, zwłaszcza jeśli porównać stosunki panujące w tym czasie w Polsce lub na zajętych przez hitlerowców ziemiach Związku Radzieckiego. W każdym razie problem ten wymaga jeszcze dalszej dyskusji.

Liczni autorzy zajmują się dziejami bułgarskiego ruchu oporu oraz pracą partii nad zjednoczeniem sił antyfaszystowskich we Froncie Ojczyźnianym po napadzie Niemiec na ZSRR⁴⁰. Walka ta oraz wydarzenia na frontach wojennych świata doprowadziły do kryzysu politycznego, zakończony upadkiem reżimu faszystowskiego⁴¹. Między artykułami poświęconymi procesom politycznym dokonującym się wśród klas posiadających na uwagę zasługuje rozprawa I. Dimitrowa⁴². Autor podjął próbę przewyciężenia schematycznych i uproszczonych ocen przemian, które nastąpiły w rządzie bułgarskim w pierwszych dniach września 1944 r. Przedstawia ona wewnętrzne różnicowanie polityczne burżuazji bułgarskiej, na

³⁹ E. G. Kamienov, *Charakterni certi na germano-fasistkata okupacija na Bǎlgarija prez 1941—1944 g.*, „Istoričeski pregled”, 1966, nr 1.

⁴⁰ N. Gornenski, *„Novaja i novejsaja istorija”*, 1962, nr 3; tenże, *Sǎzdavane i nelegalna dejnost na Otecestvenija front (1942—1944 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 4; M. Erelinska, *Geroičnijat podvig na bǎlgarskite politemigranti prez 1941 godina*, „Izvestija...”, 1963, nr 10; t a ż, *Procesat srestu členove i sǎtrudnici na CK na Bǎlgarskata rabotničeska partija prez 1942 g.*, „Izvestija...”, 1963, nr 10. G. T. Madolev, *Načalo i razvoj na vǎorǎzenata borba v blagoevgradski okrǎg*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3; G. Georgiev, *Masovite borbi na rabotničeskata klasa v perioda na vǎorǎzenata borba (1941—1944 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3; S. Enčev, *Vǎorǎzenata borba v edinadeseta plevenska vǎstanicesko operativna zona (1941—1944 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3; I. N. Tončev, *Masovo-političeskata dejnost na Otecestvenija front i učastieto mu vǎv vǎorǎzenata borba (1943—1944 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 4; D. Sarlanov, *Sǎzdavane na Nacionalnija komitet na Otecestvenija front i razrastvane na otecestvenofrontovskoto dvizenie (juli 1943—avgust 1944 g.)*, „Izvestija...”, 1963, nr 10; P. Šterev, *Obsti borbi na bǎlgarskija i grǎckija narod srestu hitlerofasistkata okupacija*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 3.

⁴¹ V. D. Voznesenskij, *Zaključitelnyj etap političeskogo krizisa v Bǎlgarii (aprel' — 9 setjabrja 1944 g.)*, „Novaja i novejsaja istorija”, 1964, nr 4; N. T. Nedev, *Pogled vǎrchu dejnostta na Voennija sǎjuz (Oficerskata liga) ot osnovovaneto mu do 9 IX 1944 g.*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 2.

⁴² I. Dimitrov, *Poslednoto pravitelstvo na buržuazna Bǎlgarija*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 5.

podstawie bogatego materiału źródłowego wnikliwie analizuje sytuację polityczną w krytycznych dniach poprzedzających wyzwolenie. Teza, że ostatni rząd burżuazyjnej Bułgarii (30 VIII — 9 IX 1944) nie był monarcho-faszystowskim, lecz stanowił burżuazyjną alternatywę poprzedniego systemu, która miała uratować ustrój kapitalistyczny w drodze istotnych przemian politycznych (inna rzecz, że spóźnionych), wydaje się uzasadniona.

Wyzwolenie Bułgarii postawiło na porządku dnia nowe problemy. Przede wszystkim było to uczestnictwo w wojnie przeciw Niemcom, rozstrzygnięcie kwestii władzy w kraju, a następnie budowa społeczeństwa socjalistycznego. Wskazać tu należy przede wszystkim kilka artykułów o charakterze ogólnym, omawiających prawidłowości rozwojowe ludowej Bułgarii⁴³. Stosunkowo mniej artykułów dotyczy udziału Bułgarii w wojnie⁴⁴. Dużą wagę natomiast przywiązują historycy bułgarscy do zbadania dziejów walk politycznych w kraju bezpośrednio po wojnie. Doprowadziły one do szybkiego rozszerzenia wpływów komunistów w kraju i zmniejszenia roli partii reprezentujących klasy posiadające. Pamiętać oczywiście należy, że wielu polityków burżuazyjnych skompromitowało się współpracą z Niemcami, a niejeden odpowiadać musiał przed sądami ludowymi. Zarazem zasadniczej przebudowie ulegał aparat państwowy, który poprzednio stanowił narzędzie reżimu faszystowskiego. Podstawową metodą działania partii było organizowanie masowego działania społeczeństwa dla realizacji stawianych zadań⁴⁵.

Zwycięskie wybory 1946 r., podpisanie traktatu pokojowego w 1947 r., a wreszcie reformy społeczno-gospodarcze umożliwiły kroczenie Bułgarii na drogę budowy

⁴³ M. Isusov, *Za predpostavkite i zakonomernostite na socialističeskata revolucija v Bǎlgarija*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3; G. Grosser, *Über die Herausbildung des Mehrparteiensystems in einigen volksdemokratischen Ländern Europas*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, 1963, nr 5.

⁴⁴ A. Nakov, *Posrestane na sǎvetskata armija v Bǎlgarija*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 3; A. Kalinkov, *Pomostnoto dvizenie po vreme na Otecestvenata vojna (1944—1945)*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 3; *Dokumenti i materiali za Otecestvenata vojna na Bǎlgarija 1944—1945 g.*, „Izvestija...”, 1965, nr 14.

⁴⁵ P. Avramov, *Organizacionno izgraždane na BKP sled izlizeneto j ot nelegalnost (9 spetemvri 1944 g. — fevruari 1945 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 2; I. Radkov, *Komititite na Otecestvenija front — faktičeski organi na mestnata vlastneposredstveno sled 9 septemvri 1944 g.*, „Istoričeski pregled”, 1963, nr 2; P. Dragoljubov, *Kǎm vǎprosa za roljata i mǎstoto na komititite na Otecestvenija front v sistemata na narodnata vlast*, „Izvestija...”, 1964, nr 12; tenże, *Borbata na BKP za izgraždane na našata narodnodemokratičeska daržava*, „Izvestija...”, 1963, nr 10; I. Pejkov, *Podgotovka, proveždane i značenie na narodnija sǎd prez 1944—1945 g.*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3; N. Genčev, *Političeskite borbi meždū Otecestvenija front i buržuaznata opozicija okolo sǎzdavaneto na konstitucijata na N R Bǎlgarija ot 1947 g.*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 5; G. Manafov, *Kǎm vǎprosa za smazvane sǎprotivata na buržuazijata v N R Bǎlgarija*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 2; I. Radkov, *Akcijata za otmenjane na cetvǎrto postanovlenie na ministerskij sǎvet ot 23 XI 1944*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3; Z. D. Zlatev, *Borbata na bǎlgarskata rabotničeska klasa protiv sabotaža na fabrikantite (1944—1947 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3; G. Popov, *Dejnostta na BKP za osǎstestvjavane na zadǎlžitelno sedemgodično obrazovanie (septemvri 1944 — juni 1958 g.)*, „Izvestija...”, 1965, nr 13; D. Mičev, *Iz dejnostta na G. Dimitrov kato rǎkovoditel na partijata i narodnodemokratičnata daržava (1944—1949 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 3; V. Georgiev, *Dejnostta na Obstija profesionalen sǎjuz za zastita na neposredstvenite interesi na rabotničeskata klasa i služitelite (1944—1947 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1965, nr 1; D. Trifonov, *Dvizenieto na trudovo-kulturnite brigadi (1945—1948 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3; P. Petkov, *Zamǎt na svobodata prez 1945 g.*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3.

socjalizmu⁴⁶. Historycy bułgarscy zagadnieniami tego okresu zajmują się przede wszystkim z punktu widzenia roli partii w organizowaniu społeczeństwa celem szybkiego rozwoju kraju. Podobnie jak i w innych państwach socjalistycznych, istotną przeszkodę stanowił system naruszania leninowskich zasad w życiu społecznym i politycznym. Walkę z tymi zjawiskami podjęto w 1956 r.; problemy te zaczynają się już pojawiać na łamach prasy historycznej, jednakże nie doczekały się jeszcze bardziej gruntownej analizy naukowej⁴⁷.

Dziejami Bułgarii w XIX i XX w. — jak widać z powyższego przeglądu — zajmują się niemal wyłącznie historycy bułgarscy. Nieliczne tylko prace z tego zakresu ukazują się w innych krajach, przede wszystkim w ZSRR (pomijamy tu stosunkowo dość częste w krajach kapitalistycznych publikacje z dziedziny językoznawstwa i historii kultury bułgarskiej). Badania historyczne koncentrują się przy tym na niektórych tylko problemach, gdy inne dziedziny (zwłaszcza dzieje gospodarcze i społeczne) stanowią przedmiot zainteresowań jedynie nielicznych badaczy. Historiografia poświęcona najnowszym dziejom politycznym jest jednak bogata i występują w niej zjawiska świadczące o żywym rozwoju bułgarskiej myśli historycznej.

Jerzy Tomaszewski

⁴⁶ N. Genčev, *Izborite za Veliko narodno sábranie prez oktomvri 1946 g.*, „Istoričeski pregled”, 1964, nr 2—3; P. Dragoljubov, *Izbornite borbi i rabotata na BKP v Narodoto sábranie (1945—1949 g.)*, „Izvestija...”, 1965, nr 13; E. V. Rudakov, *Socialističeskoe preobrazovanie sel'skogo chozjajstva Narodnoj Respubliki Bolgarii*, „Voprosy istorii”, 1964, nr 9; P. Petkov, *Georgi Dimitrov za osnovite na ikonomičeskata politika na našata strana*, „Izvestija...”, 1963, nr 10; P. Avramov, *Sájuzát na rabotničeskata klasa sás seljanite v perioda na borbata za pobedata na socializma u nas (1949—1958 g.)*, „Izvestija...”, 1962, nr 9; D. Šarlanov, *Otečestvenijat front v uslovijata na socialističeskoto stroitelstvo (1948—1961 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 3; N. T. Čiževski, *Dejnostta na BKP ze razprostranjavane opita na sávetskite novatori po snižavane sebestojnostta na promišlenata produkcija prez párvata petiletka (1949—1952 g.)*, „Istoričeski pregled”, 1962, nr 4; P. Avramov, *Rabotata na Bálgarskata komunističeska partija za podgotovka na specialisti s višše obrazovanie*, „Izvestija...”, 1964, nr 12.

⁴⁷ G. Radev, *Agitacionne-razjasnitelnata rabota na BKP sled aprilskija plenum na CK (IV 1956 — VI 1958 g.)*, „Izvestija...”, 1962, nr 9; M. Trifonova, *Značienieto na noemvrijskija plenum na Centralnija komitet na BKP v borbata za pálnoto likvidirane na ostatácite ot kulta kám ličnostta i vrednite posledici ot nego*, „Izvestija...”, 1963, nr 10; M. Trifonova, *Aprilskijat plenum na CK BKP — nov etap v razvitieto na partijata i stronata*, „Izvestija...”, 1964, nr 11; N. Nedev, *Istoričeskoto delo na osmija Kongres na Bálgarskata komunističeska partija*, „Izvestija...”, 1964, nr 11.